

“GÜNCELLİĞİNİ YİTİRMİŞ BİR ORYANTALİZMDEN GLOBAL SOSYOLOJİYE GEÇİŞ İMKANI”

Ejder OKUMUŞ*

Edward Said'in meşhur *Oryantalizm*"inde¹ ele alındığı biçimiyle oryantalizm, üç farklı ve fakat birbirlerini tamamlayıcı anlamda kullanılmaktadır: Öncelikle *Orient* (Doğu) araştırmalarını, yani oryantal toplum ve kültürlerin araştırılmasıyla ilgilenen Batılı üniversitelere özgü, bir kurum, disiplin ve faaliyetler setini tanımlayan akademik çalışmalar; ikinci olarak *Orient* denilen şey ile *Occident* (Batı) denilen şey arasında köklü bir ayırım oluşturan özel bir epistemoloji ve ontolojiye dayalı bir düşünce biçimi ve son olarak tasvir etmek ve denetlemek amaçlı, Doğu ile uğraşacak tüzel bir kurumlaşma.

Esesan Batı-Doğu ilişkileri etrafında bir tanım yapmak gerekirse; "Oryantalizm, Doğu'yu işaretleyerek Batı'yı (işaretlenmemiş) merkez haline getiren bir "ötekileştirme" işlemidir."²

O halde oryantalizmin, temelde Batı merkezli bakışla "biz" ve "onlar" düalizmine dayandığı söylenebilir.

Bu çalışmada, Bryan S. Turner'in *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*³ başlıklı yapıtının oryantalizmle ilgili kısımları etrafında, Edward Said'in verdiği bütün bu anlamları içerecek biçimde, oryantalist söylemin sosyolojideki izdüşümlerinden örnekler getirerek, "güncelliğini yitirmiş bir oryantalizmden global sosyolojiye geçiş imkânı"nın olup olmadığının anlaşılmasına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu amaç ile Said'in vurguladığı gibi, hayali bir Doğu-Batı ayırımına dayalı oryantalist söylemin yerine oryantalizmin mirasçısı olup aynı ayırma dayalı söylem tutturana klasik Batılı ve Batıcı sosyoloji değil de, böyle Batı üstünlüğüne dayalı bir ayırımı yadsıyan ve her bir toplumun veya bölgenin yerel durumlarını dikkate alacak bir esnekliğe sahip küresel

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ejderokumus@hotmail.com

¹ Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul 1982.

² M. Mutman, "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 191.

³ Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yay., İstanbul 2002.

bir sosyolojinin mümkün olup olmadığı sorusunun cevaplandırılmasına *yol açmaya* çalışılmaktadır.

Aslına bakılırsa genelde sosyal bilimlerin, özelde ise sosyolojinin oryantalist söylemin miras(çısı) olduğunu söylemeyi haklı çıkaracak durumlar söz konusudur. "Bugün oryantalizm, ideolojik olduğu gerekçesi ile ya da sömürgecilikle ilişkili görülüp eleştirilirken, oryantalizmdeki hakim şablonlar sosyal bilimlerde rahatlıkla ve yaygın bir biçimde kullanılabilir. Oryantalizme hakim olan temel zihniyet ve düşünce biçimi, günümüz sosyal bilimlerinde tartışılmakta olan modernleşme, az gelişmişlik, bağımlılık gibi pek çok kuramda da varlığını sürdürmektedir. Sosyal bilimler alanında "bilimsellik" zırhı ile gizlenen bu kuramlar, Batı dışı toplumlara, sorunlarının tek geçerli çözümü olarak sunuluyor."⁴

Oryantalist teriminin 1973'te Paris'te yapılan "29. Uluslararası Oryantalistler Kongresi"nde resmen kaldırılması ve yerine "Kuzey Afrika ve Asya Konulu Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi" isminin konulması⁵ dahi, sosyal bilimlerin oryantalizmin mirası olarak karşımıza çıkabileceğinin bir bakıma ifadesi olmaktadır.

Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm'de Marks ve Oryantalizmin Sonu*⁶ isimle yayımladığı kitabıyla bağlantılı olarak demektedir ki, "Benim çalışmamın eleştirel özü ise, Marx'ın da Orient'i, statükoculuk, sosyal değişim eksikliği, modernleşmeden yoksunluk ve bir sivil toplumun yokluğu ile karakterize edilen bütüncül bir sistem olarak görmeyi içeren Batı mirasını büyük ölçüde paylaştığını göstermekti. Bu eleştirel noktadan bakıldığında, hem Marx hem de Weber'in Batı'nın Doğu analizi kalıplarının dışına çıkmadığı görülebilmektedir. Asya tipi üretim biçimine ilişkin Marksist nosyon ve Weber'in patrimoniyalizm (Hanedancılık) kavramı, ortak varsayımları paylaşmaktadır." Bu bize, sosyal bilimlerde oryantalist mirasın varlığına işaret etmektedir.⁷

Turner, benzer hususları, *Max Weber ve İslam*⁸ adlı eserinde de ele alıp tartışmaktadır.

Gerçekten de Marx ve Engels tarafından Doğulu toplumları incelemek üzere kavramlaştırılan Asya tipi üretim tarzı, oryantalist yaklaşımın temel karakteristiklerinden birini ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri yaklaşımlar, Marx'ın Doğu toplumları hakkındaki görüşlerinin, kapitalizmi ve onun toplumsal ve ekonomik kökenlerini meydana çıkarmak için kullandığı tarihsel materyalist yöntemin nesnelliğine zıt bir biçimde, Avrupa-merkezli geliştirildiğini göstermektedir.⁹

Yukarıdaki düşünceleri destekler mahiyette, Karl Marx ve Engels'in İslâm toplumları hakkındaki olumsuz söylemleri ve bu toplumlar üzerindeki Batı sömürgeciliğini, örneğin İngilizlerin Hindistan sömürgeciliğini ve Fransızların Cezayir sömürgeciliğini kendi öngörülerinin gerçekleşmesi açısından olumlu bir gelişme olarak görmeleri,¹⁰ oryantalist söylemin etkisiyle veya oryantalist zihniyetle izah edilebilecek bir şey olsa gerektir.

⁴ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi*, Yöneliş Yay., İstanbul 2002, s. 10.

⁵ Bernard Lewis, "The Question of Orientalism", *New York Review of Books*, 24 Haziran 1982, s. 50'den Y. Bulut, *a.g.e.*, s. 13.

⁶ Bryan S. Turner, *Marks ve Oryantalizmin Sonu*, Çev. H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yay., İstanbul 1985.

⁷ B. S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 20.

⁸ B. S. Turner, *Max Weber ve İslam*, Çev. Yasin Aktay, Vadi Yay., Ankara 1991.

⁹ Bkz. Recep Boztemur, "Marx, Doğu Sorunu ve Oryantalizm", *Doğu Batı*, Yıl: 5 Sayı: 20, Ağustos-Eylül-Ekim/1 2002, ss. 135-150.

¹⁰ Bkz. B. S. Turner, *Marks ve Oryantalizmin Sonu*, Çev. H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yay., İstanbul 1985.

Bir sosyolog olarak Max Weber'in İslam toplumuna bakışı da, Orta Doğu'ya ilişkin oryantalist zihniyeti oluşturan tarihsel, ekonomik, dinsel ve sosyolojik bütün çözümlerinin geniş bir toplamı olarak değerlendirilmeye çok müsaittir. Weber'in oryantalizmi, Batı kapitalizminin doğuşunu bir dizi kültürler arası, dinler arası veya medeniyetler arası karşılaştırmalar bağlamında, yani kültür sosyolojisi, din sosyolojisi ve medeniyetler sosyolojisi çerçevesinde açıklama çabasından kaynaklanmaktadır. Weber, bu karşılaştırmaları yapabilmek için Batı'nın feodal ekonomileri ile Doğu'nun patrimonyal ekonomileri arasındaki temel ayrımı kullanmaktadır. Ne yazık ki Weber, söz konusu İslam patrimonyalizmi incelemesini içselci gelişme yorumlamalarının ham maddesini oluşturmuş ek iki bileşenle –İslâmî ahlâk felsefesi ve girişimci kent burjuvazisinin yokluğu ile- çakıştırılmaktadır. Weber'in İslâm'ın kişilik üzerinde dinamik ve çileci isteklerinin bulunmadığı ve bu dünyanın kabullenilmesini olumlu yönde desteklediği biçimindeki tezi inandırıcı görünmemektedir. Weber'in Kutsal Yasa'nın, ticari gelişmeyi, ticaretin ve tefeci sermayenin rasyonelleşmesini engelleme yollarına ilişkin diğer gözlemleri de aynı ölçüde problemlidir. Ancak Weber'in İslam kültürü hakkında ileri sürdüğü sınırlı görüşlerinin zaafı, sonraki akademisyenleri, Protestan ahlâkının değişik Müslüman toplumlardaki benzeşimlerini tespit etme girişimlerinden alıkoymamıştır.¹¹

Bu genel işaretlemelerden sonra oryantalizmin sosyolojideki izdüşümlerinden öne çıkan bazı noktalar zikredilerek konunun açılması faydalı olabilir.

Sosyolojinin oryantalist söyleminde, asıl kalkış noktası, iki farklı toplum tipi olduğu tezidir. Buna göre Batı toplumları, Doğu toplumlarından farklı özelliklere sahiptirler. Geleneksel oryantalizm de, modern tarihin başlangıcından günümüze kadar geçen süre içinde, yabancı bir dünyayı ele alan düşünce sistemi olarak, farklılıklar üzerine kurulmuş bütün diğer bilim dalları gibi insan düşüncesini Doğu ve Batı diye iki bölüm içinde kanalize etmiştir. Bu eğilim, oryantalizmin özü, teorisi ve pratiğidir.¹² Söz konusu farklılık, oryantalizmin çok büyük bir alanını oluşturan İslam'a ilişkin boyutu bağlamında Hristiyan toplumların İslam toplumlarından üstün özellikler taşıdığı biçiminde ortaya konulan, yani Batı'nın üstünlüğünü vurgulayan bir farklılık olarak kabul edilmiştir.

Bu bağlamda denilebilir ki "Weber'in İslam toplumuyla ilgili görüşünün merkezinde, özellikle hukuk, bilim ve sanayi alanında olmak üzere, Batı toplumunun rasyonel ve sistematik karakteri ile, Doğulu uygarlıkların, özellikle de İslam uygarlığının, keyfi, istikrarsız siyasi ve ekonomik koşulları arasında bir karşıtlık vardı. Bu karşılaştırmayı yaparken Weber, 19. yüzyıl siyasal kuramcıları, filozofları ve klasik iktisatçıları arasında ortak olan Doğu-Batı farklılıkları görüşünü tekrarlamış, aynı zamanda da özenle işlemiştir."¹³ Esasen Marx'ta da aynı şeyi görmek mümkündür.

Mezkur farklılık ve ayırım temelinde oryantalizm,¹⁴ Doğu ve İslam'ı şu şekilde görür: "Güçlü bir düşman, yakın doğunun ürettiği sapkın ve egzotik bir yapı, yarı duşman ve içine dönük bir kitle, yeniden yapılanmayı becerememiş bir medeniyet ve

¹¹ Necdet Subaşı, "Oryantalist Söylemin Sosyolojisi", *Kutsanmış Görüntüler*, (Necdet Subaşı), Nehir Yay., İstanbul 1999, ss. 97-98.

¹² E. Said, *Oryantalizm*, s. 84.

¹³ B. S. Turner, *Max Weber ve İslam*, s. 27.

¹⁴ Gordon E. Prueett, "'İslam' ve Oryantalizm", *Oryantalistler ve İslamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, (Ed. Asaf Hüseyin vd.), 2. bs., İnsan Yay., İstanbul ty., s. 61.

modern çağa fanatik, hatta intiharvarı bir tepki." Bu bakış açısının klasik sosyolojide de hemen hemen var olduğunu söylemek mümkündür.

Oryantalist sosyolojik söylemin bu farklılıkla ilintili olarak önemli bir yönü, İslam toplumlarında bağımsız şehirlerin, özerk burjuva sınıfının, rasyonel bürokrasinin, yasal sorumluluğun, özel mülkiyet ve burjuva hukuk kültürünü kapsayan haklar mecmuasının ve bunlarla bağlantılı olarak sivil toplumun olmayışı üzerine vurgudur.

Bu konu etrafında Turner demektedir ki: "Eğer Hristiyan teolojinin arkasındaki temel konu, Hristiyan vahyinin, İslam'a kıyasla, eşsiz oluşu idiyse, karşılaştırmalı sosyolojinin ardında yatan ana sorun Doğu'nun isnad edilen durgunluğuna karşın, Batı'nın eşsizliği olmuştur. Eski eserlerimin birinde, sosyolojinin, İslam toplumlarında kapitalizmin yer almamasını, İslâm'ı bir sosyal ve tarihî boşluklar dizisi olarak kavramsallaştırarak açıklamaya teşebbüs ettiğini söylemişim. Batı sosyolojisi karakteristik olarak, İslâm toplumunun, Batı feodalizminin güçlü hakimiyetini sonunda yıkan burjuva toplumunun özerk kurumlarından yoksun olması olduğunu iddia eder. Bu görüşe göre, Müslüman toplumu bağımsız şehirler, özerk burjuva sınıfı, rasyonel bürokrasi, yasal sorumluluk, kişisel mülkiyet ve burjuva hukuk kültürünü kapsayan haklar demetinden yoksundu. Bu kurumsal ve kültürel elementler olmadan, İslâm medeniyetinde pre-kapitalist geleneğin öldürücü gücüne meydan okuyacak hiçbir şey olamazdı. Asya toplumuna ilişkin oryantalist bakış açısı, şu nosyonla özetlenebilir; Doğu dünyasının sosyal yapısı, bir sivil toplumdan yoksunlukla, yani kişiler ve devlet arasında aracılık yapan kurumlar ağının yokluğuyla karakterize edilebilir. Kişilerin sürekli olarak, despotun keyfî kurallarına maruz kaldığı oryantal despotizm için ortamı oluşturan, bu sosyal yoksunluktu. Sivil toplumun yokluğu, aynı zamanda hem Avrupa dışında kapitalist ekonomik gelişimin başarısızlığını, hem de siyasetin demokratik gelişimini açıklamaktadır."¹⁵

Oryantalist bakış açısında gerçekten de en çok vurgulanan hususların başında belki de Doğu'nun despotik yönü ve sivil toplum yoksunluğu gelir. Doğu Despotizmi, Batı'nın Doğu hakkındaki söyleminde hakim bir anlayıştır. Batı, Osmanlı Devleti'ni canlandıran bir imge olarak da Doğu Despotizmi savını bolca kullanmıştır.¹⁶ Aynı savı, Doğu ve İslam toplumları için Weber ve Marx başta olmak üzere bir çok Batılı sosyolog da kullanmıştır.

Oryantal despotizm söylemini ve durağan Doğu nitelemesini destekler mahiyette oryantalistik mozayik toplum bakışı da, oryantalizmin ve oryantalizmden menkul sosyolojinin Doğu yorumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakışta İslam toplumu, sosyal gruplar mozayikinden oluşmuş bir yapı arz etmektedir. Bu haliyle Doğu ve İslam toplumu, kendi içinde "birleşik" bir farklı gruplar birlikteliğine sahip bulunup, bu toplumda muhalefetin çıkması da güç veya muhal olmaktadır. Toplumsal yapının mozayik çeşitliliği, toplumu bölüp bütünlenmiş ve düzenli bir muhalefet korkusu olmaksızın yönetebilen keyfi despot hükümrana tabii bir ortam sağlamaktadır.

Görüldüğü gibi mozayik İslam toplumu modelinin, diğer oryantalist bakış açılarını gibi ikna edici olmaktan uzak olduğu ortadadır.¹⁷

¹⁵ B. S. Turner, Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm, ss. 46-47.

¹⁶ Şerif Mardin, "Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği", *Doğu Batı*, Yıl: 5, Sayı: 20, Ağustos-Eylül-Ekim/1 2002, ss. 113-114.

¹⁷ Bkz. N. Subaşı, "a.g.m.", ss. 94-97.

Turner'e göre "İslâm'da bir sivil toplumun yokluğu konusundaki oryantalist söylem, Batı'daki politik özgürlüğün durumu hakkındaki temel politik endişelerin bir yansımasıydı. Bu anlamda oryantalizmin sorunu Orient değil Occident idi. Daha sonra bu sorunlar ve endişeler Orient'e transfer edildi. Böylece Orient, Doğu'nun bir temsilcisi değil, Batı'nın bir karikatürü haline geldi. Oryantal despotizm, sadece Batılı monarşinin yüce buyruğuydu. Bu nedenle çağdaş oryantalizmin krizleri ve çelişkileri, Batı toplumunun, global bağlama transfer edilmiş, süregelen krizlerinin bir parçasıdır."¹⁸

Sosyolojinin oryantalistik yönlerine ilişkin örneklerden bir diğeri, yukarıdaki cümlelerle ilişkili olarak Doğu'nun ve İslam toplumunun toplumsal değişime kapalı, yani durağan oluşudur. Klasik sosyolojik perspektifte, oryantalizmin bakışına paralel olacak biçimde, Doğu statik –ve tabiatıyla tembel- bir toplumsallık arz eder.

Bir başka örnek cinsellik ve tensellik temelinde kendini göstermektedir. Oryantalizmin cinsellik ve tensellik teması, Max Weber sosyolojisinde de ileri sürülmektedir. Weber, karşılaştırmalı din sosyolojisinde "İslâm'ın tenselliğinin, Protestan ruhbanlığının lüksün reddi ve asketik talepleriyle karşılaştırıldığı global bir asketizm kuramı geliştirdi. Duyguların rasyonel disiplini, kapitalizmin doğuşu için gerekli zemini oluşturmuştu. Zira inkar, ekonomik biriktirmenin psikolojik kökünü oluşturuyordu. Orient'in tenselliği, bu tür disiplinleri hükümsüz bıraktı ve geleneksel ekonomiden serbest piyasa şartlarının hakim olduğu bir topluma geçiş imkânını ortadan kaldırdı. (...)"

Oryantal toplumun oryantalist yapısının önemli bileşeklerinden biri olan rasyonalite kuramı, "Weber sosyolojisindeki asketizm argümanı ile yakından ilişkilidir. Weber sosyolojisinde rasyonalizasyon kuramı, Batı'ya has bir kültürel değişim süreci olarak, aslında Weber'in sosyolojik perspektifinin tümünün tabanını oluşturuyordu. Weber, disiplinin doğuşu için iki kurumsal mekan belirledi.

İlki, piyade birliklerinin ahenk içinde hareket etmesinin gerekliliği, erkeklerin rasyonel kontrolüne yönelik güçlü bir baskı oluşturdu. Weber, "Ordunun disiplini bütün disiplinlerin anasıdır" demiştir.

İkincisi; Weber, Avrupa'nın manastır geleneğinin Calvinizm içindeki gelişiminin sonucu olarak, günlük yaşam için bir rutin oluşturduğunu, bu gelişimin manastır hücrelerini seküler haneye taşıdığını ileri sürmüştür. Enstrümantal nedenin doğuşuna yönelik bu özel bakış açısına göre sekülerizasyon süreci, temelde dinsel işlevlerin, bilhassa günah çıkarmanın özel sipere taşınması olarak analiz edildi. Weber bu rasyonalizasyon sürecini, Batı bürokrasisi ve yasaları ile özerk bireyin yaşamı arasındaki çelişkiler bağlamında bir tür öznenilgi (self-defeating) olarak gördü. Batı kontrol sistemlerinin doğması için disiplin gerekli iken, bu sistemlerin kendileri, zamanla bütün sosyal aktörlerin bireyselliğini yok eden bir demir kafes yarattı. Buna zıt olarak oryantal toplumlar, kalıtsal bürokrasi, keyfi hukuk ve *ad hoc* (yalnızca belli amaçlı) karar oluşturma prosedürlerine sahiptirler. Bu nedenle Orient, güçlü bir hükümet ve etkili kapitalizm yönetimi için gerekli olan, istikrarlı, rutinleştirilmiş ve disipline edilmiş bir yaşam tarzını geliştiremedi. Aslında orta sınıfın politik hakimiyeti gerçekleştirilmedi, başarısız olması ve bu nedenle aristokrat kültürünün sürmesi, Batı demokrasi kuramında anahtar bir unsur olarak görülebilir."¹⁹

Esasen klasik oryantalist sosyolojik bakış açısında Oryantal toplum, bir yok-sunluklar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber'in sosyolojisinde de bunu gör-

¹⁸ B. S. Turner, Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm, s. 63.

¹⁹ A.e., ss. 152-154.

mek mümkündür. Bu bakış açısında Doğu toplumu, olmayan kentler, kayıp orta sınıf, kayıp özerk kentsel kurumlar, kayıp mülkiyet, olmayan değişim, olmayan sosyal sınıflar vs. toplumdur.²⁰ Bu demektir ki, Batı toplumu bunun tersine söz konusu niteliklere sahip bir toplumdur. Zaten Batı'nın kendi bilincine varmasının en önemli aracı olarak oryantalizm, Batı'nın kendisine ait olup da görmek istemediği veya eleştirdiği özelliklerini Doğu'da görme/gösterme girişimi biçiminde anlaşılabilir. Doğu olmasaydı, Batı da olmazdı. Batı, oryantalizmle bir Doğu imajı yaratarak, öteki bir Doğu oluşturarak, Doğu'yu doğulaştırarak kendini tanımayı²¹ dener. O halde denilebilir ki oryantalist söylem, sonuçta Doğu'nun değil, Batı'nın kökenleri hakkında bir söylemdi. Sosyal kuramcılar, 19. yüzyılda bu konuda çok farklı bakış açılarını benimsediler. Weber'in din sosyolojisinde, rasyonelliğin kökenlerini Batı kültüründe ve Hristiyan geleneğinde tanımladığı ve bu tanımları açıkça *occidental* olarak nitelediği bilinmektedir.²²

Tabii ki Marx ve Weber gibi sosyologların Doğu toplumuna ilişkin açıklama çemalarının altında yatan sorun, Batı toplumunda kapitalizmin sosyal kökenleri ve bu kökenlerin oryantal toplumda olmayışına ilişkindir. Bu sorun, Batı'nın eşsiz olduğu ve bu nedenle gelişmeci Batı ile statik Doğu arasında belirleyici bir karşıtlık bulunduğu yolundaki varsayımın bütün etkilerini beraberinde taşımaktadır.²³

Turner'e göre, bu anlamlarıyla "oryantalizmin eleştirisine ilişkin daha olumlu ve daha az kötümser bir sonuca gereksinimiz olduğu açıktır. Oryantalizm hakkındaki bu bölümlerin sonucu olarak, bu tartışmada daha belirgin bir sonuca işaret edebilecek dört entelektüel cevap öneriyorum.

Birincisi; "oryantal toplum" konseptinin sosyolojik değerinin sıfır olduğu açıktır. Oryantal toplumun ideal tipi, tarihsel terimlerle çağdaş sosyal bilimlerde bir değer ifade edebilmek için çok sınırlı, çok ön yargılı ve çok sığdır. Ancak bu oryantalizm çatışması ve eleştirisini çevreleyen tartışmalar, ahlakî erdemlerine bakılmaksızın kuramsal bakımdan verimli ve yararlı olmuştur. Örneğin İslâm hakkındaki çağdaş eserlerde; İslâm'ın Batılı yapılarına yönelik çok daha özyansıtıcı ve özeleştirisel yaklaşım görmek mümkündür. (...)

İkincisi; oryantalist söylemin farklılık sorunu üzerine bina edildiğine dikkat etmeliyiz (biz *versus* onlar, Doğu *versus* Batı, rasyonalite *versus* irrasyonalite). Belki de oryantalizme gösterilebilecek alternatiflerden birisi; çeşitli kültürler arasındaki zıtlıklardan çok, devamlılıkları vurgulayan bir *aynılık* söylemidir. Örneğin İslâm olayında, İslâm kültürlerini hem Yahudilik hem de Hristiyanlığı içeren, daha geniş bir kültürel kompleksin parçası olarak görebiliriz. (...)

Üçüncüsü; bu olgudan hareketle, tarih sosyolojisindeki en son gelişmelerin bir dünya sistemi fikir ya da globalizmin politik ve kültürel önemi konusunda odaklandığı gerçeğini kabul etmeliyiz. (...) Global düzen kuramı, kendi kuramsal ve ahlâkî sorunlarına sahip olmakla birlikte, oryantalist tartışmanın geleneksel etnik merkezîyetçilikten önemli bir kayışı temsil eder. Aslında bu kültürel gelişmeler (bilhassa global iletişim sistemlerinin doğuşu) "bir global sosyoloji formu geliştirilmesini" çok önemli hale getirmektedir. Geleneksel "toplum merkezli" analiz formlarının ümitsiz biçimde modası geçmiştir. (...)

²⁰ A.e., ss. 70-71.

²¹ Y. Bulut, *a.g.e.*, s. 25.

²² B. S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 154.

²³ A.e., s. 74.

Dördüncüsü; kendi kültürümüzü yabancı ve köklü bir ötekilikle karakterize edilmiş olarak görme metodolojik stratejisinde, önemli bir entelektüel yarar vardır. (...)

Oryantalizme alternatif olarak dört gelişme çizgisi önem taşımaktadır. Birincisi; bir çok İslâm'ı kendi karmaşıklığı ve farklılığı içinde araştırmamıza imkan vermesi için, İslâm'ı evrensel öz olarak görme nosyonlarını tamamen terk etmek. Böyle bir hareket en azından eski düşünsel Ortodoksluğun istenmeyen özçülüğünden koruyacaktır.

İkincisi; İslâm'ı dünya sistemi ile karşılıklı etkileşiminin global konteksi içinde görmemiz gereklidir. İslâmî tartışmaları çok derin bir global konteks içinde anlamaya ihtiyacımız vardır. Bu perspektif Batı ve Doğu, ya da Kuzey ve Güney ayrımının sınırlamalarından kaçınmamızı sağlar.

Üçüncüsü; sosyolojinin kendisinin belli ulus-devletlerle ilgili olarak, kendi ulus-salcı ve toplum merkezli perspektiflerden kurtulması gerekliliğidir. Yirmi yıl önce W. E. Moore (1966) sosyologları, klasik geleneğin global sosyolojisini (çoğunlukla örtülü) geliştirmek için kendi dar ulusalcı perspektiflerini terk etmeye davet etmiştir. Benim argümanım; oryantalist geleneğin bir çok sorunu ve sınırlamalarına karşı tatmin edici bir çözümün, gerçek bir global perspektif gerektirdiğidir.

Dördüncüsü; antropolojik bakışın, egemen Batı kültürlerinin ayrıcalıklı konumunu bozmak için, Avrupa kültürünün ötekiliğine de çevrilmelidir."²⁴

11 EYLÜL, MEDENİYETLER ÇATIŞMASI, GLOBALLEŞME VE ORYANTALİZM

11 Eylül Olayı'ndan sonra Amerika ve Avrupa'nın ortaya koyduğu tutum ve tavırlar, klasik oryantlizmin postmodern bir biçimde devam ettiğine dair bir his uyandırmaktadır.²⁵ ABD, kendi içinde pek çok muhalif, şiddet yanlısı vb. olmasına rağmen hemen terörist düşmanın İslam dünyasından olduğunu ilan etti. Buna göre öteki, Müslümanların içindeydi. Afganistan'a müdahale, Irak'a saldırı hazırlıkları vs. "terörizm"le postmodern oryantalist bakış açısının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Global terörizme karşı global savaş sloganıyla hareket eden ABD'nin terörizmin kaynağını Doğu'da araması, ister istemez insanın, klasik oryantlizmin değişik bir versiyonuyla karşı karşıya olduğumuz hissine kapılmasına vesile olmaktadır.

11 Eylül sonrasında biz ve ötekiler ayrımıyla dünya ölçeğinde ortaya konan politikalar, medeniyetler çatışması tezini de popülerleştirmiş ve hegemonik söylem konumuna yükseltmiştir.²⁶ Batı, bu söylemle hareket edercesine Doğu ile ilişkilerinde savaş gibi en katı ve olumsuz yolu tercih ederek Doğu'ya bakışında esasta bir değişiklik olmadığını göstermiş veya gösterme yönünde bir mesaj vermeyi tercih etmiştir.

Ayrıca bir sosyal bilimci olan Huntington'un medeniyetler savaşı tezini öne sürmesi, oryantlizmle sosyal bilimcilerin bir tür ilişkisini de bize göstermektedir.

11Eylül sonrası izlenen politikalar ve savaşçı yaklaşımlar, genel olarak çeşitli şüphelere konu olan globalleşmeye karşı, bu şüphenin artmasına sebep olmuştur. Globalleşme çerçevesinde Doğu'ya ve İslam'a karşı ortaya konan davranışlar, global-

²⁴ A.e., ss. 157-160.

²⁵ 11 Eylül'ün oryantlizmle bağlantılı yorumu için bkz. E. Fuat Keyman, "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu, 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet", *Doğu Batı*, Yıl: 4, Sayı: 20, Ağustos-Eylül-Ekim/2 2002, ss. 11-32; Uğur Kömeçoğlu, "Oryantalizm, Belirsizlik, Tahayyül, 11 Eylül", *Doğu Batı*, Yıl: 4, Sayı: 20, Ağustos-Eylül-Ekim/2 2002, ss. 33-50.

²⁶ E. Fuat Keyman, "a.g.m.", s. 15.

leşmenin olumsuz imajının daha da olumsuzlaşmasına katkıda bulunmuş ve globalleşme ile oryantalizm arasında da bağıntı kurulmasına vesile olmuştur.

Kısaca 11 Eylül sonrası yaşananlar, "E. Said'in oryantalizm bağlamında Batı emperyalizmi için söylediklerini haklı çıkartacak boyutlarda değil mi?" sorusunu sordurtacak boyutlar taşımaktadır.

SONUÇ YERİNE

Oryantalizm ve klasik sosyolojiye ilişkin yukarıda ortaya getirilen hususlar, Turner'i oryantalizme alternatif aramaktan alıkoymamıştır. Turner, oryantalist yöntem yerine Marxist çözümleme anlayışını tercih etmekle birlikte bu anlayışın içindeki oryantalist unsurların ayıklanması gerektiğine de dikkat çekmektedir. Bu durum göz önüne alındığında Turner, Orta Doğu üzerine yapılan araştırmalarda hakim yaklaşımlar olan klasik Weber sosyolojisi, -tarihsel Marxizm ve oryantalizm metodolojilerinin sınırlarını aşacak- bir yaklaşımı önermektedir.²⁷

Turner'e göre "oryantalizmin sonu, perspektifler ve paradigmalardan radikal bir biçimde yeniden formüle edilmesini gerektirir. Fakat bilginin bu yeniden yapılandırılması ancak Orient ile Occident arasındaki politik ilişkilerde büyük kaymalar bağlamında gerçekleştirilebilir. Çünkü söylemin transformasyonu, ayrıca gücün transformasyonunu da gerektirir."²⁸

O halde şu aşamada güncelliğini kaybetmiş bir oryantalizmden ve onunla bağlantılı klasik sosyolojiden global sosyolojiye geçiş imkanı olabilir mi? Üstelik de klasik oryantalizmin Doğu-Batı ayrımı hayali üzerine inşa ettiği ötekileştirmenin, şimdi globalizm ve globalleşmeyle Doğu-Batı ayrımının üstü örtülerek ve fakat Batı'nın tek egemen kültürel, siyasal, ekonomik vs. güç olduğu söylemiyle yapıldığı, dolayısıyla yine bir öteki ve ötekinin reddi biçiminde Doğu'nun ötekileştirildiği bir dönemde, buna alternatif bir küresel sosyoloji mümkün olabilir mi? Bu tür soruları sormak, cevabın şöyle veya böyle olduğunu söylemekten, şimdilik daha önemli görünmektedir.

²⁷ Süleyman S. Nyang-S. Abed-Rabbos, "Bernard Lewis ve İslamî Araştırmalar: Bir Değerlendirme", *Oryantalistler ve İslamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi*, (Ed. Asaf Hüseyin vd.), 2. bs., İnsan Yay., İstanbul ty., s. 206-207

²⁸ B. S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 63.